

Kürtleriň ajam sadranjyndaky soňky göçümi: Mehabat Kürt Respublikasy

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 январа, 2025

Kürtleriň ajam sadranjyndaky soňky göçümi: Mehabat Kürt Respublikasy
KÜRTLERIŇ AJAM SADRANJYNDAKY SOŇKY GÖÇÜMI:
MEHABAT KÜRT RESPUBLIKASY

Paýtagty Mehabat bolan Kürt respublikasy kürt dilini döwlet dili diýip yglan etdi we ministrler sowetini düzdi. Döwletiň başyna-da Kady Muhammet getirildi. Şol ýyl Eýran Azerbaýjany-da herekete geçdi we ruslaryň goldawy bilen özygtyýarlylygyny yglan etdi

Osmanly döwletiň soňky beýik patyşasy Abdylhamydyň döwri kürtler altyn döwrüni başdan geçiren bolsa gerek.

Soltan Abdylhamyt Gündogarda Rus, Ermeni, Ajam giňelmelerine

garşy kürtlere güýçli syýasy we harby goldaw beripdi. Bu goldaw şeýle bir ýagdaýlara gelip ýetipdi welin, Stambuldaky birnäçe gatlak mundan ynjalyksyzlyk duýýandygyny aç-açan dillenyärdi. Soltan bu tankydy belliklere şeýle jogap beripdi: – Kürt kethudalarynyň käbiriniň çagalaryny Stambula getirip ýerleşdirendigim üçin tankyt edilýänimi bilýärin. Ençeme ýyllap hristian ermeniler nazir (ministr) wezipelerini eýeläp geldiler. Mundan soň öz dinimizden bolan kürtleri özümize ýakynlaşdyrmagyň näme zyýany bolup biler?

(Alakom – «Köne Stambul kürtleri» / «Eski İstanbul Kürtleri»)

Soltan Abdylhamyt II

Soltan goldawyny diňe kürt çagalaryny ýetişdirmek bilen çäklendirmedi, ol gönüden-göni özüne tabyn «Hamidiýe» batalýonlaryny gurup, bu goldawy hasam ýokarky sepgide

ýetiripdi. Karar «Takbir Hatty-Hümayunda» yglan edilipdir. Günlerde bir gün Aramdan (ermenî), Arif Hikmetden (laz), Selanik mebusy (deputaty) Karasudan (jöhî), Draç mebusy Esad Toptaniden (alban) ybarat bihepbeler topbagynyň mälim eden fetwasyndan soň iň uly kürt howandary Soltan Abdylhamyt taryh arenasyndan çekildi.

Şondan soň osmanly kürtleri döwlete tabynlyklaryny dowam etdirenem bolsalar, aýratynam Eýranyň çäklerinde galan kürtler bilen syýasy baglanyşygy doly kesilipdi.

ŞEREFNAME (1. Cilt) KÜRT TARİHİ

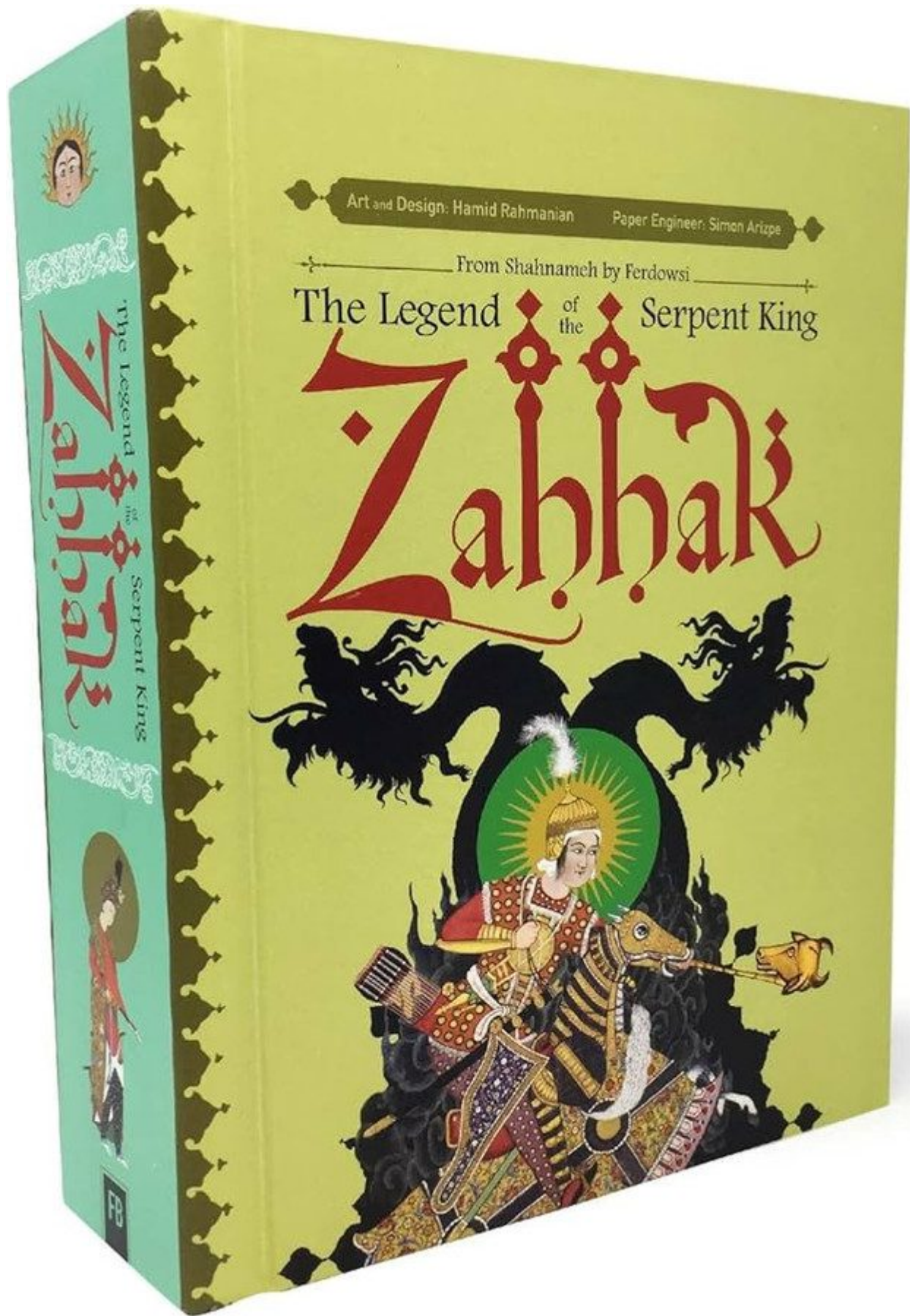
ŞEREFHAN BİTLİSİ Farsça'dan Çeviren: Abdullah Yegün

- **Eýranda kürt respublikasynyň gurulmagyna giden müddet**
Eýranda ilatyň uly düzümini tutýan kürtler syýasy taryhlaryny

medlere birikdirýär. Her halkda bolşy ýaly kürtleriň Eýranda taryh arenasyna çykyş mifiki hekaýatlar arkaly gürrüň berilýär:

XVI asyrda ýazylan «Şerefnamanyň» awtorynyň toplan käbir hekaýatlary bar. Taryhy gollanma bolan «Şerefnamada» mifiki despot bolan Zahhak (Ezdahak we Dahhak hem diýilýär) bilen pars dili barada rowaýat gürrüň berilýär. Rowaýatda Zahhagyň iki egninden ýylanyň kellesi çykypdyr. Olary diňe günde iki sany ýaş ýigidin beýnisi iýdirilenden soň köşeşdirip bolupdyr.

Ýaşlaryň ýylan kellelerine gurban edilmegi uzaga çekipdir. Ahyrynda bir hile oýlanyp tapylyp, ýylan kellelerine ýaş ýigidiň beýnisiniň ýerine goýnuň beýnisi iýdirilipdir.

Şeýlelikde her gün iýdirilmeli ýigitleriň biriniň daga gaçyp gutulma mümkinçiligi döräpdir. Ine, daglara gaçan şol adamlardan emele helen jemgyýet hem kürt halkyny kemala getiripdir. (XX)

Taryhy mifler bir ýana goýlanda, eýran kürtleri taryhyň dürli döwürlerinde şaýy-ajam syýasaty üçin uly howp-hataryň çeşmesidi, çünki kürtler her bolýan zatda sünni Osmanly bilen ýaranlyk gurup, ullakan meseleleri döredip bilýärdiler.

Şaýy türkler bilen ajamlaryň hereketi şu meselede esassyz hem däldi. Ýawuz Soltan Selimiň Gündogar ýörişlerinde etran kürtleri tasdan tutuş Ajam ýurdunyň Osmanlynyň eline geçmegine sebäp bolupdy.

Eýranlylaryň Urmiýe sebitinde eden gandöküşliginden soň 1880-nji ýylda Osmanly döwletiniň goldaýan 20 müň kürt atlysy Şeýh Ubeýdullahyň ýolbaşçylygynda sergedi aşyp birnäçe şäheri eýeledi we eýran goşunyna uly ýitgileri çekdirdi.

Şeýh Ubeýdullah

Eýran bu gozgalaňy diňe Osmanly bilen dil tapyşyp, uly eglşikkeri edensoň soň basyp ýatyryp bildi. Eýran şasy bilen görüşen Şefh Ubeýdullah özüniň diňe osmanly soltanyna boýun

egjegini aýdyp, eýelän şäherlerini Osmanly döwletiniň arada durmagynda yzyna gaýdyp berdi.

Osmanly döwleti bu ýörişi guran şeýhi Mekgä ugradyp, ömrüniň galan böleginde howpsuz ýaşamagyny üpjün etdi. Elbetde, şeýh wagtal-wagtal Osmanlynyň özüne garşy-da käbir bökdençlikleri döredenem bolsa, köplenç soltana tabyn syýasat ýöretdi.

Birinji jahan urşy ýyllarynda osmanly goşuny 1915-nji ýylyň 30-njy ýanwarynda Töwrizi eýeläp bildi. Şol wagt Eýrany gysymynda saklap duran Russiýa täze Kürt-Osmanly ýaranlygynyň bolmagyndan gorkup, uly gyrgynçylyga girişdi.

Birküç ýylyň içinde Sewr ýaraşyk şertnamasynyň 63-64-nji maddalary kürtlere Osmanlynyň çäklerini-de öz içine alýan ýerlerde garaşsyz döwlet gurmagy wada berýärdi. Ýöne bu maddalar käbir ekstremistik-milletçi kürt toparlaryndan başga hiç kimi gyzyklandyrmady. Munuň düýp sebäbi Ermeni, Rus, Ajam üçburçlugynda kürtleriň iň uly ýarany ahyrynda ýene sünni türkler bolup çykýardy.

Ruslaryna goldawyna daýanýan Eýran şalygy kürtlere garşy düýpli assimilizasiýa syýasatyny ýöretdi. Kürt dili döwlet edaralarynda gadagan edildi, ýerli egin-eşikleri geýmek syýasy simwol hasaplandy we belli kürt han-begleri ýurtdan sürgün edildi.

WILLIAM AEGLETON

Çeviren M. Emin Bozarslan

M 1946
MEHABAD
KÜRT
CUMHURİYETİ

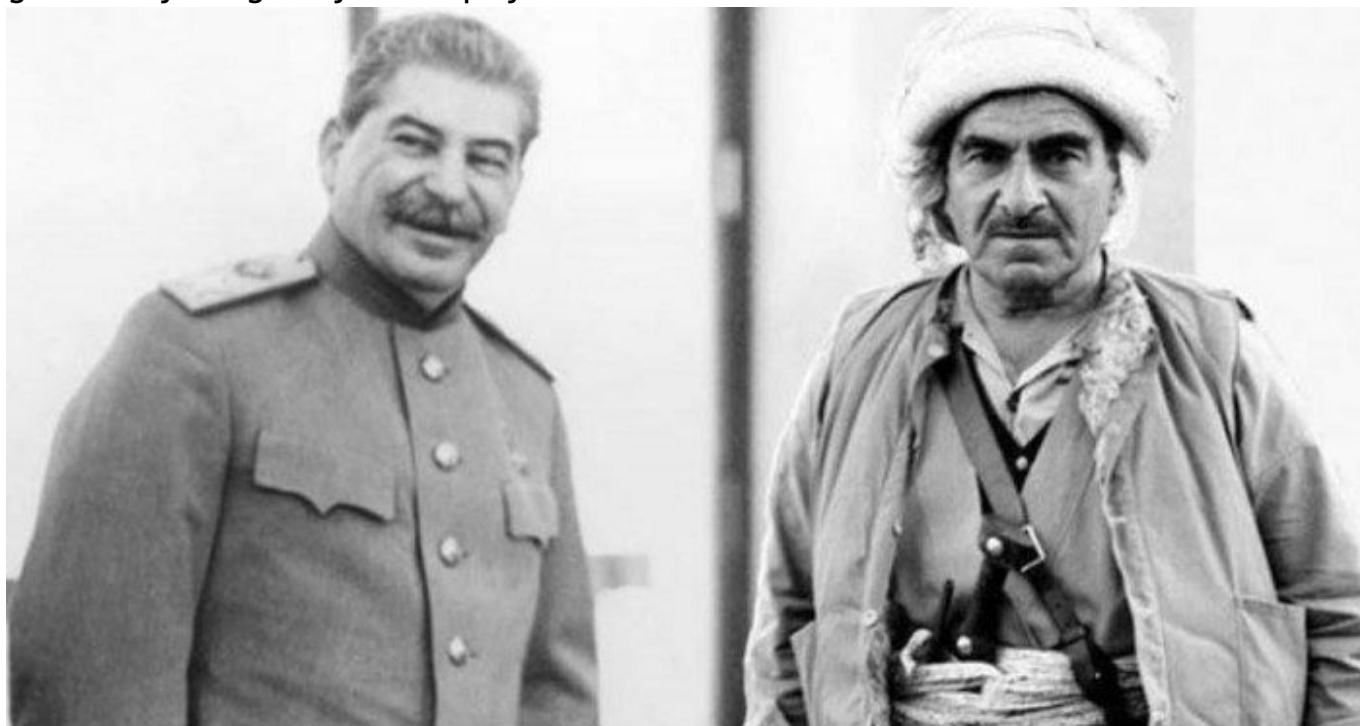

Ikinji jahan urşy ýyllary bolsa eýran kürtleri üçin düýbünden başga hili öwrümi emele getirdi duruberdi. Sowet Soýizy kürtlere bolan garaýşyny üýtgetdi. Munuň iki sebäbi bardy: kürtleriň Faşistik Germaniýa bilen ýakynlaşmagynyň önüni almak we Günbatar bilen gatnaşyklaryny ösdürýän şalyk režimine garşy kürtleri ulanmakdy.

1941-nji ýylda tagta geçen Muhammet Ryza Pehlewiniň doly diýen

ýaly iňlisleriň täsiri astynda bolmagy eýran kürtleriniň Sowet Soýuzy bilen güýçli ýaranlyk gurmagyna getirdi. Kürtler ruslaryň goldawyna-da arkalanyp, «Komel» ady bilen gizlin gurama açdy. Kürtleriň eýran agalygyndan halas bolmagyny maksat edinen guramanyň belli ýolbaşçysynyň bolmandygy sebäpli «Komel» düýpli işleri amala aşyryp bilmändir.

Mehabat atly kiçijik kürt welaýatynda ýaşaýan Kady Muhammediň gizlin guramanyň hatartna goşulmagy biken Mehabat bir demde Eýrandaky garaşsyzlyk hereketiniň merkezine öwürüldi. 1945-nji ýyla gelinende eýýäm Eýranyň kürt taýpalarynyň barsy gizlin guramanyň agzasy bolupdy.

Molla Mustapa Barzany

Barzany maşgalasynyň «Komel» guramasyna beren goldawy gurama gurulandan soň eýranly kürt az wagtyň içinde güýçli jemlenişmäge başlady. Yrakdaky Mustapa Barzanynyň tabynlygyndaky esgerleri bilen bu guramanyň hataryna goşulmagy uly gozgalaňyň oduny tutaşdyrды.

1945-nji ýylda Bakuda ruslar bilen gepleşik geçiren Kady Muhammet şa režimine garşy herekete geçdi. Şa režimi güýçli rus goldawyna arkalanan kürt gozgalaňynyň hötdesinden gelip bilmänsoň, 1946-njy ýylyň 22-nji ýanwarynda özbaşdak kürt respublikasynyň gurlandygy yglan edildi.

Kady Muhammet

Paýtagty Mehabat bolan Kürt respublikasy kürt dilini döwlet dili diýip yglan etdi we ministrler sowetini düzdi. Döwletiň başyna-da Kady Muhammet getirildi. Şol ýyl Eýran Azerbaýjany-da herekete geçdi we ruslaryň goldawy bilen özygtyýarlylygyny yglan etdi.

Kürtleriň guran bu respublikasy ruslara arkalanýandygy sebäpli Günbatar dünýäsi tarapyndan goldaw tapmady we BMG tarapyndan ykrar edilmedi.

Günbatar goldawy bilen içerki meselelerini birýanalyk eden şa režimi herekete geçdi we Töwriz merkezli Eýran Azerbaýjanynda gurlan hökümeti ýykmagy başardy. Şa režiminiň eýran türklerine garşy eden gyrgynçylygynda Sowet Soýuzynyň sesini çykarman durmagy kürtleri gaýga batyrdy.

Mundan soň şa režimi bilen gepleşiklere başlan Kady Muhammet şäheri eýran režiminiň ygtyýaryna bermäge razy boldy. Urmiýede we Mahabatda eýranly kürtler garşylyk bermegi bes edensoň, Mustapa Barzany tabynlygyndaky goşun birliklerini-de alyp, Eýranyň territoriýasyndan çykdy.

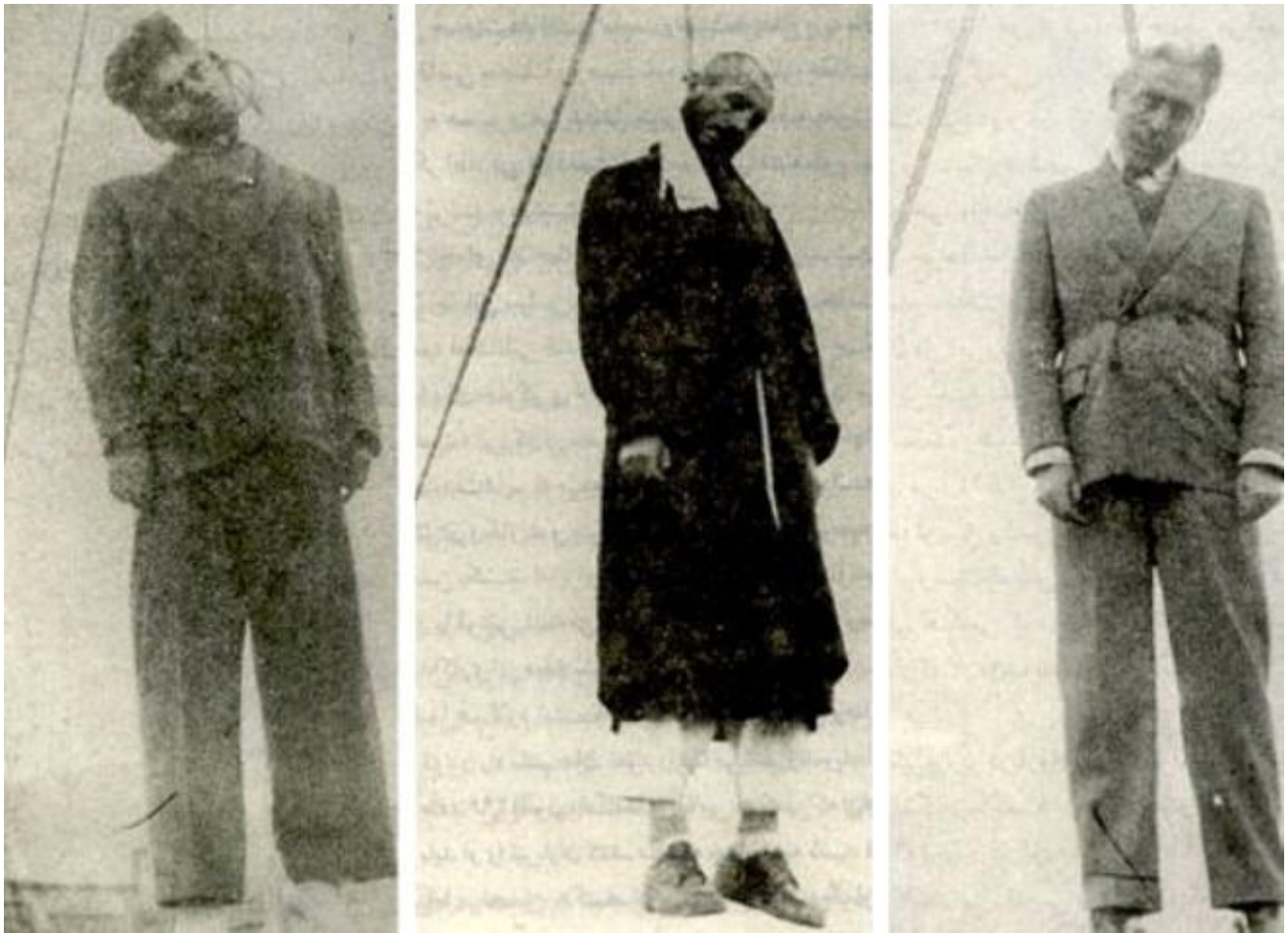

Molla Mustapa Barzany

Mehabatly kürtleriň kommunizme girişip gidibermezligi we Eýran Azerbaýjany bilen birlikde hereket etmezligi Sowet Soýuzynyň goldawyny ýitirmegine sebäp hökmünde görkezilse-de, Molla

Mustapa Barzany Mehabadyň yza tasişini şu sözler bilen düşündiripdi:

«Aslynda eýran goşuny kürtleri ýeňmedi, Angliýa we ABŞ Sowet Soýuzyny ýeňdiler».

Mehabat boýun egenden soň ölüm jezasyna höküm edilen kürt ýolbaşçylary

Eýran ilkibaşda Kady Muhammet bilen sazlaşykly şähre girýän ýaly hereket edenem bolsa, dolandyryşy doly gysymyna gysandan soň ilkinji nobatda Kady Muhammedi garaşsyzlygyny yglan eden Mahabat meýdanynda dardan asdy. Mahabatly kürtler eýran türkleriniň uçraýşy ýaly gyrgynçylyga uçramandyklary sebäpli özlerini nesibeli saýdy.

Mehmet MAZLUM ÇELIK,

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Ýekşenbe, 26.09.2021 ý. Taryhy makalalar